

La història de Palau versus la història de tots

De omnibus dubitandum

Recentment la revista d'història, cultura i pensament *L'AVENÇ* ha dedicat especial atenció a Josep Fontana en les seves pàgines. Un podria pensar que el motiu d'aquesta atenció rau en la publicació del seu últim i interessant llibre, *La història dels homes*. Però de fet la presència d'aquesta última proposta de reflexió sobre la història tan sols apareix tangencialment dins la revista. Sembla que és més aviat la jubilació de l'historiador català, que no pas les seves últimes propostes, la que ha portat a aquesta revista a dedicar-li unes quantes pàgines.

A una entrevista gairebé biogràfica, segueix una article de reflexió sobre l'obra i la figura de Josep Fontana, que és el que centra la nostra atenció aquí. I és que de fet l'article de Josep Palau i Orta¹, més que un article explicatiu sobre l'obra de l'historiador marxista, i l'impacte de la mateixa en la historiografia, pren la forma d'una requisitòria general cap a la seva producció i les actituds que ha anat prenent al llarg dels anys. Cas estrany, ja que si el que es pretenia era fer un homenatge el normal és que la cosa no prengué un vernís d'ajust de comptes pendents², o si més no que a l'article crític li hagués seguit una altre de característiques diferents.

Tanmateix el que ens preocupa d'aquest article no és tant la crítica descarnada de l'obra de Josep Fontana –a aquestes altures de la pel·lícula poc li deuen importar–, sinó la forma i el fons que pren. Més quan aquesta crítica bé de la mà del que sens dubte és una de les noves estrelles emergents de la historiografia catalana, cridada a ocupar un sòlid espai en l'univers sempre brillant de l'acadèmia del nostre país. I ens preocupa tant pel que llegeix en Fontana, per com ho interpreta, com, finalment, pel paraigües teòric que ens mostra al seu dessota. De fet l'article de Palau és compromès a “*resseguir l'abast del pensament de l'historiador amb més influència i més repercussió a Catalunya en els*

¹ Palau i Orta, J., *Fontana abans i després de la fi de la història*, *L'AVENÇ*, núm. 264, desembre 2001, pp., 60-65. En endavant totes les cites del text de Palau es remetent a aquesta nota.

² Sobre això és especialment aclaridora la nota a peu de pàgina cinquena del text de Palau, on un fet gairebé marginal (l'organització d'una taula rodona sobre la història de les mentalitats de l'any 1983 on Fontana prengué una actitud crítica amb els participants Ricardo García Carcel, Carlos Martínez Shaw i Josep Maria Salrach) pren la categoria d'impacte historiogràfic i ens il·lumina sobre certes motivacions de l'article.

últims anys, des dels pressupòsits que informen tant la seva concepció de la història com la seva consideració respecte a la tasca social de l'historiador", sempre des d'una necessària postura crítica ja que "Si no som capaços d'afrontar amb honradesa els nostres propis mites, difícilment podrem encarar amb rectitud aquests necessaris debats". Amb aquest important repte de superar els "mites", el que suggereix una aproximació a l'obra de Fontana que ha anat de la il·lusió a la desil·lusió i no pas de la comprensió al desacord, l'article de Palau es vesteix segons aquest humil lector de les següents premisses:

- A) Josep Fontana és un historiador nascut de l'escola marxista de la qual n'ha extret tant una determinada visió de la història com una *"ètica de la col·lectivitat finalista"* que no ha reconegut errors ni abans, ni després de la fi de la història.
- B) La seva inscripció en el camp del marxisme l'ha portat a que *"els motlles historiogràfics que no entrin en aquests marcs explicatius es reprovaran amb inflexibilitat"*, en una actitud sectària on *"els ximplers i els tramposos són sempre figures del mateix paner"*.
- C) Aquest esbiaixament no li ha permès veure més enllà del camp del marxisme per entendre que hi ha autors, com Popper, que li haguessin pogut servir per vestir una historiografia crítica i compromesa; i més enllà d'això, en el camp de la història l'ha portat a deixar *"de banda l'àmplia mostra de matisos que conforma tot el llenç de la història"*.

Per tal de fonamentar aquestes premisses Palau afronta essencialment tres camps d'anàlisi: el marxisme de Josep Fontana, les seves propostes respecte la història i la funció social de l'historiador que es deriva de la seva obra. Nosaltres abordarem els mateixos camps resseguint els anàlisis de Palau i finalment incorporarem unes notes sobre les propostes subjacents de l'article en el camp dels referents teòrics.

Marx i marxismes en Josep Fontana

Segons Palau, Fontana ha trobat *"tres grans arguments i un enèrgic corol·lari"* en el *"filòsof alemany"* que s'han projectat cap a la seva obra. Val la pena reproduir-los per entendre exactament de què parla Palau (per cert si algú distingeix quins són els tres arguments es mereix un premi):

“(Argument 1) ...l'historiador català considera que si bé en Marx, les transformacions econòmiques determinen l'evolució de la societat, les accions polítiques (fonamentalment revolucionàries) tenen una paper igualment preponderant en aquesta evolució. (Argument 2) Des d'aquest punt de partença, el marc interpretatiu utilitzat com a patró seria el conceptualitzat pels mateixos historiadors francesos de la Revolució: el de la lluita de classes (...). Marx adaptaria aquest patró (...). Mentre els historiadors de la Revolució plantejaven la lluita de classes des dels paràmetres de l'antagonisme final entre noblesa i burgesia, per Fontana Marx ampliaria aquest quadre incorporant les contradiccions socials i econòmiques del naixent capitalisme amb la lluita entre classe burgesa i classe obrera. (...).

(Corol·lari) És en la projecció social d'aquests raonaments que Fontana considera més clarivident l'obra del filòsof alemany, on destaca el corol·lari sobresortint de la lluita per l'emancipació de l'ésser humà des del control dels mitjans de producció, des de la conquesta dels poder als opressors per part dels oprimits. Des d'aquesta òptica, l'anàlisi històrica seria un instrument per ajudar la humanitat a prendre consciència de les seves pròpies contradiccions i mostrar el recorregut cap a l'emancipació.”

Per tal de comentar les afirmacions de Palau val la pena constatar que la seva lectura de Marx en Fontana, no està basada en les seves obres històriques, ni tan sols en les obres teòriques de més llarg abast d'aquest autor, sinó en una intervenció menor recollida dels debats organitzats per la FIM el 1983 sobre el marxisme a Espanya³. És per això que quan Palau parla dels tres arguments que Fontana ha trobat en Marx, se'n deixa un: ha resumit l'inici del fragment i s'ha deixat l'argument final, el que Fontana anomena la qüestió de les màquines en Marx. Però aquí no es tracta d'examinar els errors producte de lectures massa ràpides, sinó de veure que diu Palau sobre l'anàlisi de Marx en Fontana.

El primer argument d'importància que destacà Palau, és que per Fontana les transformacions econòmiques determinen d'igual manera l'evolució de la societat que

³ Fontana, J., *Marx visto por un historiador*, a: VVAA, *El marxismo en España*, Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas, 1984, pp. 87-98. El fragment on es desenvolupen els tres arguments de Palau es troba en les pàgines 88 i 89, sembla però que Palau s'ha deixat la darrera on apareix el tercer tema.

les accions polítiques. La senzillesa de l'argument ens deixa emmudits davant les voltes i revoltes que Josep Fontana ha dut a terme sobre la complexitat dels factors que produeixen l'esdevenir històric. Un té dubtes que realment Fontana hagi dit això. De fet si anem a l'origen d'on Palau extreu l'argument ens trobem amb la següent afirmació: “*El primero de ellos –dels arguments als quals es refereix Palau-, evidentemente, es esa visión economicista de la historia (...). Pienso que a estas alturas (...) si hay una cosa irritante es que se siga hablando del economicismo, del determinismo economico en Marx (...). Marx no sólo no lo adopta servilmente, sino que se niega a aceptar que la evolución económica determine por sí sola la evolución de la sociedad, y propugna la acción política, la revolución*”⁴. Una afirmació que no vol demostrar que el determinisme econòmic és propi de Marx, ans el contrari vol afirmar que aquest no és pot atribuir al pensador revolucionari. Una afirmació que tampoc permet pensar que per Fontana Marx construeixi un model d'explicació binòmic amb la economia i la política com els dos elements determinants. De fet Fontana afirma que Marx no era economicista i que precisament perquè no creia que les lleis de la evolució econòmica portarien al socialisme propugnava l'acció política com una forma d'intervenció en el destí col·lectiu. De fet la proposició correcta que se n'extreu d'aquest fragment és la següent: A) Marx no era un determinista economicista. B) En cas contrari mai hagués propugnat que amb l'acció col·lectiva es podia incidir en el canvi social (No: *Ergo*, Marx creia que la política determinava tant com l'economia). Per tant en aquest cas la utilització de l'acció política no és per postular que aquesta és tant determinant com la transformació econòmica, en un joc de tan sols dos factors com afirma Palau, sinó per demostrar que en Marx l'evolució econòmica no era un factor unívoc. És per això, que per Marx la història no és la història de les transformacions econòmiques, sinó la història de la lluita de classes.

Però abans d'entrar en aquest segon argument que ressalta Palau –el paper de la lluita de classes– valdria la pena fer un disgregació de l'element que Palau ens planteja: en Marx, segons diu Palau que diu Fontana, les transformacions econòmiques determinen l'evolució de la societat (deixant a banda el tema de la política que ja hem comentat). No crec que en Marx, ni tampoc en Fontana, podem trobar una afirmació simple com aquesta. De fet Fontana, llegint a Marx, posa en la majoria d'obres que tracta aquest tema una acurada atenció en separar el que en el materialisme històric s'ha vingut a

⁴ VVAA, *El marxismo...*, p. 88.

anomenar forces productives i les relacions de producció. Com afirma ell mateix: “*El materialismo histórico contiene una concepción de la historia que nos muestra la evolución humana a través de unas etapas de progreso que no son definidas fundamentalmente por el grado de desarrollo de la producción, sino por la naturaleza de las relaciones que se establecen entre los hombres que participan en el proceso productivo (...). Es cierto que el materialismo histórico sostiene también que existe una correspondencia entre el grado de desarrollo de las fuerzas productivas y la naturaleza de las relaciones que se establecen entre los hombres, pero ésta no puede reducirse a la determinación del cambio social por el crecimiento económico. Considerar la interpretación marxista de la historia como un economicismo –que es algo que se hace frecuentemente– es un disparate...*”⁵.

No és tracta aquí de fer una explicació de les teories del canvi social en Marx, cosa que ens portaria massa lluny en relació al nostre objecte, sinó només assenyalar que aquestes no tenen com a nucli central “*les transformacions econòmiques*” de Palau. Ni tampoc la política seria l’altre element definidor del canvi social en Marx, sinó un conjunt de relacions contradictòries que els éssers humans adopten necessàriament per la producció i la reproducció social. Aquest conjunt de contradiccions ha tingut, en gran part de les societats humanes conegudes per Marx quan feia aquestes afirmacions⁶, el seu àmbit privilegiat de percepció, articulació social, cultural i política i solució en la formació de les classes socials i les relacions que estableixen entre elles. És per això que Marx i Engels afirmen que “*la història de totes les societats existents fins el present és la història de la lluita de classes*”⁷ i no tal com afirma confusament Palau perquè “*Des d’aquest punt de partença –la de les determinacions econòmiques i polítiques- el marc interpretatiu utilitzat com a patró seria (...) el de la lluita de classes*”.

⁵ Fontana, J., *La historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica, 1982, p. 149.

⁶ L’exposició essencial del problema de la determinació econòmica al que es refereix Palau es troba en un pròleg de 1859 convertit en un text canònic descontextualitzat de la resta de l’obra marxiana. Veure: Marx, K., *Contribución a la crítica de la economía política*, Buenos Aires, Ediciones Estudio, p. 7-11.

⁷ Al costat d’aquesta afirmació cal dir que quan aquestes paraules foren escrites, el 1847, els avenços en el camp de la prehistòria i de l’antropologia eren gairebé inexistents. Més tard Engels, en el seu *Origen de la família, la propietat privada i l’Estat*, matisaria aquesta afirmació inicial. Encara més interessants serien les investigacions de l’últim Marx en aquest sentit, tant pel que respecta a una major consciència de la dinàmica social fora del model industrial europeu, com per les reflexions sobre la seva proposta teòrica que els situen en el camp d’una història multilínea. Sobre això, veure: Shanin, T., (ed.), *El Marx tardío y la vía rusa. Marx y la periferia del capitalismo*, Madrid, Editorial Revolución, 1990.

Però –en el camí d’una resposta més acurada de la lectura de Marx en Fontana–, en el joc de la lluita de classes on queden les determinacions històriques? Aquesta és una pregunta de resposta complexa ja que com afirmava Raymon Williams "*Un marxismo con muchos de los conceptos de determinación que ahora incluye está muy disminuido. Aunque un marxismo carente de todo concepto de determinación, sin duda, no tiene sentido*". Les classes socials procedeixen del joc, i per tant fins a cert punt són determinades, de les relacions de producció que s’estableixen dins d’un mode de producció. Però aquest com afirma Fontana és quelcom més que una relació econòmica: "*L’estudi de la història mostra que els homes produeixen els seus mitjans de subsistència d’acord amb uns <<modes de producció>> que són en realitat <<modes de vida>>*"⁸. Cosa que ha permès a Thompson a anar més enllà i afirmar "*que las ideas y los valores están situadas en un contexto material, y las necesidades materiales están situadas en un contexto de normas y expectativas; y de que uno da vueltas a este multilateral objeto social de investigación. Desde una perspectiva es un modo de producción, desde otra un modo de vida*"⁹. Dins d’un marxisme que veu l’ésser humà com a objecte i subjecte de la història, com a determinat i determinant a la vegada, ja que "*Profundizar en todas estas cuestiones ¿no es hacer historia real, profana, de los hombres de cada siglo, representar a estos hombres a la vez como **autores** y **actores** de su propio drama?*"¹⁰. Aquesta perspectiva ens situa en una tradició d’història marxista complexa que mai ha estat definida amb la simplicitat de la que fa gala Palau. Una tradició materialista, que té clar que les esferes de la vida social no poden separar-se, ni encabir-se en explicacions unicausals, ni tan sols binòmiques, però també que "*parteix de la vida real dels homes per arribar als seus pensaments, i no al revés*"¹¹. Una tradició que en definitiva parteix del mateix Marx quan afirmava a les tesis de Feuerbach: "*El punto de vista del antiguo materialismo es la sociedad “civil”¹²; el del nuevo materialismo, la sociedad humana o la humanidad socializada.*" on "*La teoría materialista de que los hombres son producto de las circunstancias y de la educación, y de que, por tanto, los hombres modificados son producto de circunstancias distintas y*

⁸ Fontana, J., *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2.000, p. 145.

⁹ Thompson, E.P., *Agenda para una historia radical*, Barcelona, Crítica, 2.000, p. 11.

¹⁰ Marx, K., *Miseria de la filosofía*, Madrid, Aguilar, 1969, p. 165.

¹¹ Fontana, J., *La història dels homes...*, p. 145.

¹² Per Marx la societat civil –*bürgerliche Gesellschaft* que significa societat civil i societat burgesa a la vegada– s’ha d’entendre com les relacions econòmiques que s’estableixen dins la societat, i no com l’entem ara, a partir de les reformulacions gramscianes, com la totalitat de relacions socials organitzades, associacions, clubs etc..., de la societat. Per veure el concepte de societat civil en Marx: Marx i Engels, *La ideología Alemana*, Barcelona, Eina, 1988, p. 77.

de una educación modificada, olvida que son los hombres, precisamente, los que hacen que cambien las circunstancias y que el propio educador necesita ser educado”¹³. No és estrany que Engels afirmés que en aquestes tesis es trobava l’essència del pensament marxista.

En aquest context es fa difícil afirmar que la lectura que incorporà Fontana de Marx trobi la seva base en la preeminència de l’economia i la política en l’esdevenir històric. Difícilment es podria entendre llavors la frase de Thompson que feia seva Fontana, segons la qual no existeix canvi econòmic, sinó és al mateix temps canvi cultural¹⁴. I és que de fet la lectura de Marx que fa Fontana té com a mínim dos aspectes previs que cal tenir en compte. El primer fa referència al que suposa ser historiador marxista per Fontana, cosa que Palau recull després dels seus dos arguments, en el que ell anomena “*enèrgic corol·lari*”, és a dir com a conseqüència dels arguments anteriors; el segon al que ell concep com a materialisme històric. L’apreciació d’aquests dos aspectes d’una forma més acurada hagués portat a Palau a una apreciació més correcta del que podem trobar de Marx en Fontana.

En efecte, la relació de Josep Fontana amb el pensament marxista es pot observar, com en la majoria d’historiadors marxistes, des dos perspectives que es troben íntimament entrelaçades i que permeten delimitar el camp d’aquesta tradició historiogràfica. Per la primera el marxisme és un projecte d’emancipació social que des d’una perspectiva materialista articula una anàlisi del passat, una visió crítica d’un present pensat històricament –no en va Marx i Engels afirmaven a l’inici de la *La ideologia Alemanya* que “*Conocemos sólo una ciencia, la ciencia de la historia*”¹⁵ – i un projecte social que tan sols es podrà construir des de les peces anteriors. I això no és un “*corol·lari*”, una conseqüència necessària de la forma de veure la història en Marx, sinó que és constitutiu a un pensador que no era una “*filòsof*”, com afirma reiteradament Palau, o un historiador, sinó un pensador revolucionari. Afecta a la gènesi i forma del materialisme històric que és alhora un paradigma interpretatiu i principi programàtic que ha d’interessar a tots aquells investigadors socials que se segueixin adherint a l’onzena tesis de Feuerbach: “*Los filósofos*

¹³ Desena i tercera tesis de Feuerbach: Marx, K, *Tesis de Feuerbach*, pp. 8-9, a: Marx i Engels, *Obras Escogidas*, vol. 1, Progreso, Moscou, 1981, pp., 7-10.

¹⁴ Pròleg de Fontana a: Thompson, E.P., *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, Barcelona, Crítica, 1979.

¹⁵ Marx i Engels, *La ideologia...*, p. 8

no han hecho más que interpretar de diversos modos el mundo, pero de lo que se trata es de transformarlo”¹⁶. I és en aquest sentit que Fontana, com Thompson, com Hobsbawm o com Renahit Guha, són historiadors marxistes, més enllà de si creuen que l’economia o la política són els factors determinants a la història. I també precisament per això poden prendre distància del pensament marxista pel que fa a la seva interpretació de la història, ja que per ells no és un mite que els hagi il·lusionat o desil·lusionat, sinó que forma part d’una tradició comuna on la línia d’unió és la motivació que la va originar i el ric arsenal d’intuïcions, hipòtesis i investigacions que l’han anat vestint. Un pot estar o no estar d’acord amb les motivacions per les quals els historiadors marxistes fan història, però haurà de reconèixer que són tant legítimes, com les de la història més purament academicista.

És des d’aquesta perspectiva, entrant en la segona lectura de Marx per part de Fontana, que no és tant important dilucidar quin aspecte concret de la teoria de Marx ha estat incorporat a l’arsenal historiogràfic de l’historiador català. Ell mateix, en la majoria dels seus textos teòrics, ha insistit en que el corpus del pensament marxista no pot ser transformat en una metateoria que ens doni les claus explicatives de la història humana. O dit en paraules del propi Marx, quan responia a un autor que havia interpretat en aquest sentit la seva obra, “*El insiste absolutamente en transformar mi esbozo histórico de la génesis del capitalismo en Europa occidental en una teoría histórico-filosófica sobre la evolución general, fatalmente impuesta a todos los pueblos, o cualesquiera sean las circunstancias históricas en las que ellos mismos se encuentren (...). Pero le ruego que me perdone. Es hacerme demasiado honor y demasiado descrédito.*”¹⁷. De fet, dins de la tradició marxista en què s’inscriu Josep Fontana la lectura teòrica de Marx i Engels esdevindria una lectura oberta, que buscarà en la seva obra un conjunt de preceptes i fecundes intuïcions heurístiques que no han de substituir ni subsumir mai la investigació científica en una espècie de teoria metahistòrica que ens diu a priori quin són els factors determinants de la realitat social. Aquesta lectura trobarà en el desenvolupament de la dialèctica en Marx, en els seus estudis sobre la història o en els seus genials anàlisis de la realitat, una font d’inspiració més que una doctrina tancada. Una lectura que a voltes es converteix en diàleg crític amb el llegat marxista pel que fa a les seves concepcions sobre el progrés o sobre les insuficiències de la

¹⁶ Marx i Engels, *Obras...*, p. 10.

¹⁷ Fragment de la carta de Marx al Consell Editorial de *Otechestvennye Zapiski*, reproduïda a: Shanin, T., (ed.), *El Marx...*, p. 174.

seva proposta de desenvolupament del materialisme històric, atrapat a voltes en les categories de l'economia política que volia criticar. Una lectura, a més, que no és individual, sinó compartida per una línia de pensament marxista que té una llarga tradició, la qual Palau sembla obviar.

En aquest mateix sentit sembla sorprendre que Palau es permeti una afirmació, que permet fonamentar la seva acusació de sectarisme marxista per part de Fontana, tan infonamentada com la següent: “*El problema s’esdevé –en les descripcions que Fontana fa d’altres autors–, en tot cas, quan els ximplers i els tramposos són sempre figures del mateix paner...*”. Sorprenen perquè Palau sembla ignorar que en l’extensa obra de Josep Fontana les crítiques més dures, o en tot cas tan dures com qualsevol altra, van dirigides precisament contra historiadors, com W. Kula, Anderson, Stedman Jones, sociòlegs com Hindess i Hirst, o filòsofs com Althusser o Harnecker, de la pròpia tradició marxista. El marxisme de Fontana, no és un marxisme acrític obcecat en els “altres”, sinó un marxisme crític i obert que no dubta en superar els dogmatismes. Un marxisme que en el cas de Fontana té una llarga tradició que passa per Lukács, Korsch i Gramsci (aquest últim no és ni citat per Palau malgrat la rellevància que li ha donat Fontana en la seva pròpia lectura històrica), que parteix també de la tradició dels historiadors de la revolució com Jaurès o Labrousse, convertida en plenament marxista amb Vilar, o que beu al mateix temps de la tradició del marxisme britànic. Tradició que, a la vegada, no evita que trobi referents més enllà de la filosofia de la praxis, com Bloch.

Tanmateix, potser el botó més indicatiu de la confusió de Palau el trobem quan descriu que la renovació del marxisme en la que s’inscriu Josep Fontana “*es durà a terme amb la incorporació dels nous mètodes de la demografia i la sociologia històriques, per passar a l’estudi del desenvolupament i les característiques dels moviments socials i del transcurs polític incloent-hi la perspectiva antropològica.*”. Una descripció que redueix la renovació del marxisme, una renovació que sempre ha tingut el seu eix central en la discussió teòrica, analítica i empírica, a una renovació metodològica sincrètica basada en el traspàs d’utillatges interdisciplinars. Cosa que si bé quadraria perfectament amb el cas de l’escola dels *Annals*, dins la qual Palau sens dubte es trobaria molt més còmode, difícilment és extrapolable a una renovació que s’ha realitzat a partir dels grans debats sobre la transició al capitalisme, la classe i la consciència de classe o el paper de l’acció humana en la història. Curiosa, sigui dit de passada, és l’adscripció que fa de *The Making...* de

Thompson a una aportació des de la perspectiva antropològica a la renovació de la història marxista. Primer perquè l'obra en cap moment té aquesta pretensió, sinó que té el seu origen en les polèmiques en el si de la interpretació històrica del marxisme¹⁸ i s'inscriu en el context de renovació profunda de la història social; segon, perquè com reconeix el mateix Edward Palmer el seu coneixement de la antropologia, dominada en aquells moments per l'estructuralisme de Lévi-Strauss, alhora d'escriure *The Making...* era en extrem limitada en allò que li hagués pogut resultar d'interès per l'obra i, de fet, la seva conceptualització de les possibles relacions entre història i antropologia és bastant posterior a la publicació d'aquesta obra¹⁹; i tercer, perquè el mateix Thompson afirmava coetàniament a les seves formulacions sobre la relació entre història i antropologia que “*no estoy particularmente interesado en los conceptos antropológicos que puedan aducirse para el examen de normas de tipo no-económico.*”²⁰. Es possible que Palau sigui víctima de la confusió que produeix la bona recepció que tingué l'obra de Thompson entre els antropòlegs, cosa que ens portaria a parlar del paper de Thompson en la incorporació d'una perspectiva històrica a l'antropologia i no a l'invers. O bé que hagi confós l'acusació de culturalisme que se li féu a l'historiador marxista amb una derivació antropològica, cosa amb la qual no té res a veure²¹, malgrat no deixa de ser cert que en algunes assignatures d'historiografia que es donen a les universitats s'expliquen les coses més estranyes sobre Thompson que un es pugui imaginar.

Entenc que tota aquesta explicació pot resultar en extrem farregosa, especialment per les generacions d'historiadors que no hem estat educats en el marxisme i que, en tot cas, l'hem rebut a partir de lectures de segona i tercera mà, donades la major part de les vegades per persones que tenen un coneixement d'aquesta tradició molt tangencial. Tanmateix si es pretén criticar a un historiador marxista, o senyalar-ne els límits a partir de la seva adscripció a aquesta tradició, i no només des de les seves propostes concretes,

¹⁸ Veure: Thompson, E.P., *La Formación de la clase obrera en Inglaterra*, Barcelona, Crítica, 1989, pp XIII-XVIII.

¹⁹ Per això veure la conferència de Thompson sobre història i antropologia realitzada el 1976, a: Thompson, E.P., *Agenda para una historia radical*, Barcelona, Crítica, 2.000, pp. 15-43.

²⁰ *Entrevista a E.P. Thompson*, 1976, p. 317, a: Thompson, E.P., *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, Barcelona, Crítica, 1979, pp. 294 – 318.

²¹ Per una bona contextualització de *The Making...*: Kaye, J., *Los historiadores marxistas británicos*, Zaragoza, Prensas Universitarias, 1989, pp. 159- 173. Per resseguir les polèmiques sobre el culturalisme en llengua castellana es poden trobar diferents reculls de textos a: VVAA, *Hacia una historia socialista*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1983 i Samuel, R., ed., *Historia popular y teoría socialista*, Barcelona, Crítica, 1984. També: Anderson, P., *Teoría, política e historia. Un debate con E.P. Thompson*, Madrid, s. XXI, 1985.

no es pot obviar un mínim coneixement del que s'està parlant, cosa que en molts aspectes, com hem intentat mostrar aquí, el crític de Fontana fa amb la més gran alegria.

Les propostes de Josep Fontana

Quan un llegeix l'article de Palau té la sensació que ens parla realment poc de les propostes teòriques de Josep Fontana en relació a la construcció de la ciència històrica. De fet sembla més preocupat per mostrar-nos el fracàs d'una "*ètica de la col·lectivitat finalista*", que és "***finalista no per la seva habilitat de poder predir el futur, sinó per la capacitat d'encaminar la consciència col·lectiva dels individus.***", però que tanmateix es desarticulà "*entre els anys 1989 i 1991*" quan "*l'ètica de la col·lectivitat marxista veurà completament detonats els seus enunciats historicistes*". La qual cosa ens hauria de portar a preguntar-nos, fora de l'estranyesa que provoca la possibilitat que una ètica que no és finalista per la seva capacitat de predir el futur pugui fracassar precisament per l'incompliment d'uns enunciats historicistes, si una ètica marxista (tema realment interessant aquest de l'ètica marxista) pot predir el futur, no serà la teoria marxista en tot cas? Però bé acceptem aquest gust per les grans paraules (ètica de la col·lectivitat finalista dona que pensar realment). En tot cas, grosso modo, segons l'autor Fontana hauria passat en aquest trànsit de la caiguda del mur d'una proposta d'història total – proposta que no ens descriu remetent-nos al llibre de 1974 *La historia*²²– que "*no aconsegueix defugir les il·lusions projectades per la modernitat, ans el contrari, n'esdevé un defensor inflexible*", a la formulació d'una "*nova història total*" que ara, això sí, el portaria "*a la constatació postmoderna de la incertesa del futur*". Tanmateix pel camí "*Tot i admetre de forma implícita desencerts anteriors, l'historiador català revalida el crèdit als colors que han definit la seva concepció històrica, deixant de banda l'àmplia mostra de matisos que conforma el llenç de la història*". Tot plegat bastant interessant. Tanmateix ens agradaria poder examinar afirmacions tan contundents més de prop.

Segons Palau, l'any 1997 Fontana hauria fet la proposta d'una "*nova història total*" en el magnífic llibre *Introducció a l'estudi de la història*²³. Aquesta nova proposta tindria les següents característiques segons Palau: "*Partint de l'anàlisi del medi físic*

²² Fontana, J., *La historia*, Barcelona, Salvat, 1974.

²³ Fontana, J., *Introducció a l'estudi de la història*, Barcelona, Crítica, 1997.

(l'escenari de la història) i de l'ésser humà (el seu protagonista) la <<nova història total>> té per objectiu analitzar amb més fonament l'estudi dels mitjans que té l'ésser humà per adaptar-se o aprofitar aquest medi (formes de subsistència). Després d'analitzar aquest marc d'estructures materials es tractaria de passar a l'estudi de les estructures socials i polítiques (formes d'organització col·lectiva), tenint present que qualsevol organització política es basa en la violència i el poder (fonaments de la política) i es projecta en una superestructura o estructura cultural (les idees) que **cerca legitimar-la**. Adaptant els vells referents teòrics a les noves propostes metodològiques d'anàlisi, Fontana reafirma els seus pressupòsits bàsics sobre la concepció i la tasca de l'historiador". Deixant de banda l'animalada que és considerar que Fontana només analitza en aquest llibre la cultura com una superestructura o estructura cultural que cerca legitimar el poder, o considerar que l'àmbit econòmic d'anàlisi es redueixi a l'adaptació de l'ésser humà al medi, un es sorprèn davant la ruptura de la proposta que ens presenta Palau en relació a les consideracions passades de Fontana. Així com podem interpretar el llibre de l'any 1974, *La historia*, que el mateix articulista ens indica com a primera formulació del seu programa d'història total (tanmateix caldria indicar-li a Palau que la formulació originària és de Vilar²⁴, cosa que Palau sembla desconèixer en el seu text) on es reproduceix més simplificadorament un esquema gairebé mimètic en el seu trasfons? O les paraules que li dedica en el llibre de la *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*²⁵, quan glossant el projecte de Vilar, afirma "El programa se inicia con el examen del número de los hombres, de la demografía; prosigue con el de la producción de bienes, considerada como resultado de unos factores, y a la vez, como causa de bienestar individual o desarrollo colectivo. El tercer plano puesto en juego es el del movimiento de las rentas (...) averiguando el papel que la estructura social e institucional desempeña en su distribución y los efectos que los movimientos de rentas y sus disparidades tienen <<sobre la propia economía y sobre el movimiento social>>. El cuarto plano presenta el balance de los intercambios que <<rebasa en mucho a la de comercio>>, para incluir capitales y rentas, migraciones de brazos y de técnicos, etc. El quinto y último estrato, <<equilibrio social y poderío político>>, plantea el análisis de los movimientos y tensiones que surgen de las contradicciones originadas por el propio crecimiento económico, ya sean conflictos

²⁴ Veure per exemple: Vilar, P., *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1980, pp. 43-47.

de intereses de pequeños grupos o fenómenos de mayor amplitud, de lucha de clases, y examina, en último lugar, la unidad y el poderío de los grupos nacionales.”²⁶. En aquest mateix sentit una de les obres més reeixides de Josep Fontana, *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1808)*²⁷, que s'inicia amb l'estudi dels homes i les dones (el seu nombre, les seves condicions, les estructures socials), segueix amb els seus treballs (l'agricultura, la indústria i el comerç), ens parla de les idees dels catalans, i ens situà finalment els conflictes d'aquesta societat per entrar després en el camp de com s'encarna tot això en els subjectes socials i polítics que transformen la realitat, per explicar-nos com es construeix finalment una nova societat, hauria de ser considerada una reformulació de la història total *avant la lettre*? Suposo que discorrent amb Palau, no. Car aquest últim llibre fou publicat el 1988, un any abans de la caiguda del mur, i per tant no pot representar la claudicació de Fontana front el fracàs de “*l'ètica de la col·lectivitat finalista*”. Hagués estat curiós, tanmateix, comprovar que ens hauria dit Palau d'aquesta obra si hagués estat publicada un any o dos després de la caiguda del mur. Segurament hagués estat llavors una mostra reeixida del que ens vol explicar Palau sobre la nova proposta d'història total de Josep Fontana. Però, retornant al tema que ens ocupa, quan ens fixem en el conjunt de propostes que Josep Fontana ha realitzat sobre la història total, no sobre el sentit de la història i en quina concepció del temps històric l'hem de situar, no percebem aquestes ruptures entre un Fontana d'abans i de després de la fi de la història que és el *leit motiv* de l'article del jove historiador. És veritat que entre unes i altres trobem diferències sobre la concepció de la cultura o del poder, però són elements que ja es troben incorporats en Josep Fontana des dels seus inicis, ja que les seves fonts no veuen només del projecte de Vilar, historiador que a la vegada ha evolucionat amb el temps, sinó d'altres tradicions que, com la dels marxistes britànics o el filòsof de la praxis, integren aquests elements.

Hem de suposar llavors que Josep Fontana ens ha enganyat quan afirmava, segons Palau, que amb l'obra de la *Introducció...* s'estava presentant una “*nova història total*”. Si ens creiem l'afirmació de Palau, sí. Però és que aquesta afirmació és absolutament gratuïta. El llibre de la *Introducció...* en cap moment diu que aquest s'hagi realitzat amb la voluntat de reformular les propostes de la història total. Potser això quadrava poc amb

²⁶ Fontana, J., *Historia. Análisis...*, pp. 244 – 245.

²⁷ Fontana, J., *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1808)*, volum V de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, edicions 62, 1988.

la tesis de Palau sobre una Fontana d'abans i després de la fi de la història que s'havia trobat amb la necessitat de reformular globalment les seves posicions historiogràfiques degut a la caiguda del mur, encara que això últim ho hauria fet segons Palau de forma insuficient, però això no justifica en cap moment inventar-se el que Fontana no diu. De fet aquest llibre, que constitueix sens dubte dels millors, sinó el millor text català i espanyol que tenim d'introducció a la ciència històrica, fet de saviduria sedimentada al llarg d'anys de pràctica historiogràfica, s'inscriu en dos preocupacions que mai han abandonat Fontana si bé ara prenen una formulació més precisa.

La primera fa referència a la seva voluntat sempre present de veure la història com un conjunt de factors, fenòmens i esdeveniments que mai poden ser entesos parcialment sense tenir present la seva interrelació en el conjunt. I de la mateixa manera que aquesta mirada global, o total en la formulació de Vilar, no menysprea cap aspecte de l'activitat humana –*nihil humani a me alienum puto*– tampoc concep que les relacions entre les diferents esferes de la vida humana estiguin articulades “*en un encadenament seqüencial de causa a efecte, sinó que veu cada un d'aquests esdeveniments com el complex resultat de la interacció de forces molt diverses*”²⁸. Formulació que hom pot pretendre nova, només des del desconeixement de la tradició en la que s'inscriu Josep Fontana, i que ha estat sempre present en la seva obra, car la mirada holística de la realitat i la consciència de la interrecció dels factors en ella, forma part del propi pensament dialèctic marxista. Pensament que en la història veu com la interrelació de factors, tensions i condicionants no són tan sols un joc metafòric de bases i superestructures, sinó una interrelació més complexa on els factors materials estableixen: “*Una iluminación general en la que se sumergen todos los demás colores y que los modifica en su particularidad. Es un éter particular que determina el peso específico de todas las formas de existencia que destacan en él.*”²⁹. I que en el cas de Fontana no es modifica al llarg de la seva obra, si a cas madura i es fa més autoconscient al llarg dels anys. Procés que és pot observar de forma diàfana en el seu últim llibre, *La història dels homes*, on s'aprecien no ruptures, sinó continui tats que creixen i es fan fecundes en noves realitats. Llibre al qual Palau no sembla prestar massa atenció. Un té tendència a pensar que el cos de l'article original fou realitzat abans de la lectura d'aquest llibre, ja que d'altra forma no s'entén la seva incorporació marginal i

²⁸ Fontana, J., *Introducció...*, p. 283.

²⁹ Marx, K., *Grundrisse*, primera meitat, Barcelona, Crítica, 1977, p. 30.

confusa, i tan sols implícitament, la qual cosa l'ha portat a tractar el llibre de la *Introducció...* com el que no és: una reformulació de la història total.

És, de fet, en el seu últim llibre on Josep Fontana ens planteja les línies que ha de tenir “*aquesta nova història de tots que ens hauria de permetre de superar la tradicional <<història dels homes>> i aconseguir, com volia el poeta, <<mostrar la multitud i cada home en detall, amb el que l'anima i el que el desespera>>*”³⁰. Una història de tots que permetí superar les insuficiències de les diferents línies d'innovació de la història social, la història del gènere o la història de les col·lectivitats sense història, que no han pogut integrar, transformant-la, la realitat dels de baix o dels oblidats en la narrativa històrica general. Una història que ha de ser polifònica i multilínia i on l'historiador s'ha d'enfrontar a la realitat que “*un esdeveniment no és una peça plana que pugui explicar-se per complert a partir d'aquest ajustament, sinó un políedre, un cos de tres dimensions amb un gran nombre de cares, una de les quals encaixa en el model del nostre trencaclosques, mentre que altres el situen en un feix de diverses relacions i fan que pugui encaixar en altres tants models. Si partim de la solució preestablerta, només veurem aquesta dimensió plana de fets; si partim de l'esdeveniment, podrem distingir la diversitat dels plans que s'entrecreuen en ell i triar els que ens aportin perspectives més interessants*”³¹. Una història complexa, que necessitarà d'una nova narrativa, basada en els pressupòsits que vesteixen tota l'obra de Fontana que ara s'enfronten a preocupacions actuals, i que Palau sembla obviar adequant el sentit del treball de Fontana a les necessitats de demostrar els seus fracassos. Perquè un s'hauria de preguntar, després de llegir l'últim llibre de Josep Fontana i entreveure'n l'ambició de la seva proposta, si és adequat afirmar, com fa l'articulista, que aquesta concepció implica “*que l'historiador català revalida el crèdit als colors que han definit la seva concepció històrica, deixant de banda l'àmplia mostra de matisos que conforma tot el llenç de la història*”. Quin són aquests matisos que Fontana deixa de banda? Potser la història de les mentalitats, que ell sembla reconèixer com un dels seus referents, és la proposta que sí que ens permetrà una mirada a tot el llenç de la història? Quina és la proposta de Palau? La història que ens proposa Josep Fontana és, tant en els seus inicis d'història total com en la història de tots, una història difícil de fer, una història que en gran part no està feta. Però el que és clar, ho almenys

³⁰ Fontana, J., *La història dels homes...*, p. 340.

³¹ Fontana, J., *La història dels homes...*, p. 343-344.

ho és per qui escriu aquestes línies, és que és no és una proposta teòrica sense més, defineix una perspectiva. Una perspectiva que podem trobar per exemple en treballs com *La fi de l'antic règim...* de Fontana, en els treballs de Thompson o de Guha, un historiador clau en les últimes reflexions de Fontana i que Palau sembla desconèixer per complert. Una perspectiva que potser no ha reeixit completament, que de ben segur necessita d'una profunda renovació, però de la qualitat de la qual no se'n pot dubtar i que valdria la pena jutjar en relació a la resta de treballs realitzats des d'altres perspectives.

Però, entrelaçat amb aquest aspecte, hi ha aquella segona preocupació que ja es mostra en el treball de la *Introducció...*, i que guia la seva elaboració, la preocupació de que la història serveixi per “*pensar històricament*” el present. Aquesta felicitat formulació de Vilar³², referida a la necessitat d'una mirada històrica als problemes del present, ens remet a la funció que Fontana atorga a la història. Aquesta preocupació que segons Palau “*Fontana carrega sobre la consciència de l'historiador*” al llarg de la seva obra, és basa en una concepció de la història que no pot ser una mera genealogia del passat cap el present i cap el futur. No pot estar inscrita en el temps del progrés propi de la cultura occidental³³ que veu el passat com un continuum lineal on no hi ha cruï lles, sinó un camí únic que porta cap el present. Aquest tipus d'història, basada en un passat construï t segons les necessitats dels vencedors del present i en la projecció cap un futur que serà sempre realització ineludible de les millors promeses, i que deixa els subjectes socials que actuen en el present en un temps transitori on res es pot fer més que esperar, actua en relació a aquests subjectes socials com la imatge benjaminiana del quadre de Klee:

“ *Hay un cuadro de Klee que se llama Angelus Novus. En él se representa a un ángel que parece como si estuviese a punto de alejarse de algo que le tiene pasmado. Sus ojos estan desmesuradamente abiertos, la boca abierta y extendidas las alas. Y este deberá ser el aspecto del ángel de la historia. Ha vuelto el rostro hacia el pasado. Donde a nosotros se nos manifiesta una cadena de datos, él ve una catástrofe única que amontona incansablemente ruina sobre ruina, arrojándolas sobre sus pies. Bien quisiera él detenerse, despertar a los muertos y recomponer lo despedazado. Pero desde el paraíso sopla un huracán que se ha*

³² Vilar, P., *Pensar històricament*, València, Eliseu Ciment Editor, 1995.

³³ Per una aproximació interessant sobre la funció de la concepció cultural del temps en diferents moments històrics: Capella, J.R., *Los ciudadanos siervos*, Madrid, Trotta, 1993.

enredado en sus alas y que es tan fuerte que el ángel ya no puede cerrarlas. Este huracán le empuja irreteniblemente hacia el futuro, al cual da la espalda, mientras que los montones de ruinas crecen ante él hasta el cielo. Este huracán es lo que nosotros llamamos progreso."³⁴

El Fontana de la *Historia. Análisis...* hauria proposat una història que mirés cap el passat com l'àngel de la història, oposant a la linealitat del temps del progrés propi de la burgesia, una història dels vençuts³⁵ que com afirma Palau expressa "*la voluntat redemptora d'intentar retrobar en la història l'oblit premeditat de la memòria, d'intentar elucidar els negatius que han anat deixant de banda els revelats històrics dels vencedors, d'intentar mostrar en definitiva, l'altra cara de la moneda*". Però del que no s'adona, el que per altra banda li impedeix apreciar el potencial i la maduració de la proposta de Fontana, és que el l'autor de *La història dels homes* ja no només vol mirar la història com l'Àngel de Benjamin, sinó que vol acabar amb el seu patiment. Es proposa trencar amb l'huracà que no el deixa aturar-se per parar els desastres i, des de la mirada al passat, recuperar la possibilitat de decidir en el present³⁶. Això no és tan sols una actitud programàtica, sinó també científica, car "*El llamado desarrollo histórico descansa en general en el hecho de que la última forma considera a las formas pasadas como estadios que conducen a ella misma; y, puesto que ella rara vez y sólo en condiciones completamente determinadas es capaz de criticarse a sí misma (...), las concibe siempre de forma unilateral*"³⁷. De la qual cosa es segueix que la ciència històrica que vulgi ser realment perceptiva, ha de partir d'una consideració crítica del seu present. Per no construir una història teleològica, ni geneològica, no n'hi ha prou amb una mirada desacomplexada al passat, aquesta mateixa mirada s'ha de fixar en el present. És a dir el que per Palau seria una imposició d'una ètica finalista, que deixa de banda els colors de la història, seria en aquest cas una condició per la realització d'una història construïda des de la dialèctica present - passat. Per Fontana la pràctica del historiador ha de permetre conceptualitzar la història, com una ciència que ajudi a pensar històricament el present. Una història ja no feta d'una sola línia, sigui la dels

³⁴ Benjamin, W, *Tesis de la filosofía de la historia*, p. 183, a: Benjamin, W., *Discursos interrumpidos*, Barcelona, Planeta, 1994, pp. 177-191. La traducció, de la mà de Jesús Aguirre, és tanmateix molt esbiaixada, la qual cosa ha ajudat a una mala recepció de Benjamin en el nostre país, així com als intents de situar-lo en una tradició postmoderna. Per observar els problemes de la traducció i aproximar-nos a una lectura més acurada d'aquest autor: Capella, J.R., *El tiempo mesiánico en el último Benjamin, mientras tanto*, núm. 44, pp. 39 – 59.

³⁵ Veure: Fontana, J., *Historia. Análisis...*, p. 261.

³⁶ Veure: Fontana, J., *La història dels homes...*, pp. 345 – 355.

³⁷ Marx, K, *Grundrisse...*, p. 30.

vencedors o la dels vençuts, sinó des de la multilinealitat. No des de la genealogia, sinó des de l'actualització de l'experiència històrica, car “*La historia es objeto de una construcción cuyo lugar no está constituido por el tiempo homogéneo y vacío, sino por un tiempo pleno, <<tiempo-ahora>>. Así la antigua Roma fue para Robespierre un pasado cargado de <<tiempo-ahora>> que él hacía saltar del continuum de la historia (...). Es un salto de tigre del pasado. (...). El mismo salto bajo el cielo despejado de la historia es el salto dialéctico, que es así como Marx entendió la revolución.*”³⁸. La construcció d'una història d'aquest tipus, per Fontana, permetrà una major comprensió del present (comprensió, no legitimació que ha estat el que la història tradicionalment ha fet), sostraint-lo d'aquella actitud que Montalbán descrivia com la instal·lació de les majories en ho inevitable³⁹. Proposta que no és tan sols teòrica i que és pot resseguir en la pràctica en el model d'història que ell mateix construeix en la magnífica obra *Europa ante el espejo*⁴⁰, on present i passat es fonen en una mateixa preocupació, i on la idea d'Europa no es construeix des d'una linealitat progressiva, sinó des de la crítica als seus mites que ens permeti sortir dels miralls de la història del progrés.

La maduració de la proposta de Fontana al llarg dels anys no seria així percebuda per Palau, que veuria en els seus canvis una simple adaptació dels “*vells referents teòrics a les noves propostes metodològiques d'anàlisi*”. Això sí, en aquest últim Fontana hi hauria una acceptació de la “*constatació postmoderna de la incertesa del futur*”. Un Fontana posmodern? El problema rau en què aquesta maduració de la proposta de l'historiador català no prové precisament de l'acceptació de la condició postmoderna, sinó de la lectura i actualització dels problemes amb què s'han enfrontat autors com Guha o Benjamin. Ara bé no són autors postmoderns. De fet Benjamin construí la seva crítica a “*les il·lusions projectades per la modernitat*” molt abans que la condició postmoderna s'irradies dels cercles de París a tot intel·lectual que no volgués aparèixer com a *démodé*, i ho féu des del marxisme. Una ètica de la col·lectivitat finalista que per Palau difícilment casaria amb la seva construcció d'aquesta tradició. Perquè en aquesta proposta de Fontana, on quedarien les acusacions d'un historicisme concebut a la manera de Popper? Pretén Fontana que la seva història de tots sigui una ciència per preveure el futur? O bé per ajudar a construir-lo entre tots, fora dels que ens diuen que

³⁸ Benjamin, W., *Tesis...*, p. 188.

³⁹ Vázquez Montalbán, M., *Panfleto desde el planeta de los simios*, Barcelona, Crítica, 1995.

⁴⁰ Fontana, J., *Europa ante el espejo*, Barcelona, Crítica, 1994.

ja està construït? Però més enllà d'això, quina és l'alternativa de Palau per la història i per la funció de l'historiador? Un pot considerar que la història ha d'estar allunyada de tot aquest projecte, però ens haurà de dir, ni que sigui breument i més si és historiador, per què creu que serveix la història?

Els referents de Palau. Els referents per la història?

Com ja s'ha apuntat abans Palau, en aquest intent de superar el "mite" de Josep Fontana i intentar-nos descobrir el vel que ens encegà a tots plegats, és bastant confús en el que ell descriu de que "*L'home es descobreix quan es mesura amb l'obstacle*". Ell, en tot cas, es descobreix fragmentàriament i en la seva missió de Sansó poc ens diu dels materials des dels quals cal construir la ciència històrica. En el seu article es respiren els referents del pensament dèbil, la història de les mentalitats, Però per sobre de tots aquests referents crida poderosament l'atenció la reivindicació que fa de Sir Karl Popper, ja que ens il·lumina sobre moltes de les propensions de Palau. En el seu text hi ha una doble reclamació en aquest sentit: la postulació de Popper com un pensador crític amb el capitalisme, i per tant tractat injustament per Fontana en una mostra més del seu sectarisme que no el deixa veure més enllà del marxisme; i la necessitat de no oblidar la seva aportació en la construcció d'un pensament antihistoricista, com a base per una tradició interpretativa liberal.

Davant dels, per Palau, injustos atacs de Fontana a Popper com a defensor del capitalisme, l'article afirma que "*el filòsof austríac arriba a assenyalar que la <<la injustícia i la inhumanitat del sistema capitalista sense restriccions descrit per Marx no poden ser qüestionades>>*". El que no diu Palau és que quan Popper es refereix a la raó de Marx en la seva crítica al capitalisme, ho circumscriu clarament a la seva accepció del "capitalisme sense restriccions" que es limitaria al "*que Marx tenia principalment en el pensamiento al escribir su obra: el sistema del "capitalismo sin trabas" (como lo llamaremos de aquí en adelante) de cien años atrás.*"⁴¹. És a dir, està d'acord que el capitalisme del s.XIX era un sistema injust, però també en que "*El capitalismo sin trabas ya ha desaparecido*"⁴². De fet "*la situación real se resume breve y*

⁴¹ Popper, K., *La sociedad abierta y sus enemigos*, vol. I, Barcelona, Planeta, 1992, p. 299.

⁴² Popper, K., *La sociedad abierta y sus enemigos*, vol. II, Barcelona, Planeta, 1992, p. 360.

adecuadamente en una sola frase de Parkes: <<Los salarios bajos, las largas jornadas de trabajo y la labor de los niños no han sido características de la madurez del capitalismo como sostuvo Marx, sino tan sólo de su infancia>>.” I si algú s’atrevis a questionar aquesta imatge, encara que tan sols fos mirant a fora dels països centrals del capitalisme (mirant a dintre també es podria fer) ha de tenir en compte la resposta de Popper, que sigui dit de passada confon la llei de bronze de Lassalle amb el marxisme⁴³, tan pròpia de la concepció liberal del progrés humà: *“si bien la miseria infligida a los indígenas mediante la colonización constituye uno de los capítulos más sombríos de la historia de la civilización, no puede afirmarse que dicha miseria se haya acrecentado con posterioridad a Marx. Muy por el contrario, las condiciones de vida han mejorado considerablemente y no obstante, si fueran correctas la hipótesis auxiliar y la teoría original, la miseria tendría que ser allí más que ostensible.”*. Deixem a gust del lector jutjar si la hipòtesi auxiliar i la teoria original són allà ostensibles o no. Només assenyalar que les consideracions de Popper no són tant estranyes per un defensor de liberalisme dur en el món de la postguerra mundial, on el pacte social era indispensable per salvar el capitalisme. En el marc de la participació en la batalla cultural de la primera Guerra Freda dirigida per la CIA no eren anòmales instruccions dirigides als serveis secrets com les següents: *“Se trata de revelar aquellos aspectos de la verdad que no sean más útiles (...) –atacant tant– a los principios y a la práctica del comunismo, y también a la ineficacia, a la injusticia social y la debilidad moral del capitalismo sin control”*⁴⁴. Segurament Fontana també tractaria, seguint els criteris de Palau, injustament a la CIA.

Seguint la segona afirmació de Palau respecte a Popper, aquest seria el gran oblidat del neoliberalisme en la possibilitat de fonamentar una ciència social no historicista. Així quan *“l’ètica de la col·lectivitat marxista veurà completament detonats els seus enunciats historicistes* (és a dir: les seves presumpcions sobre el sentit de la història i el futur que ens espera). *L’estret lligam entre la interpretació històrica i l’esdevenir del projecte polític i social permetrà que els consegüent rearmament triomfalista neoliberal es vesteixi ràpidament amb el mateix embolcall ideològic que els seus adversaris, tot*

⁴³ Veure: Marx, K., *Crítica del Programa de Gotha*, Moscou, Editorial Progreso, 1986, pp. 23 – 25. Sobre les confusions entre pensament marxista i la construcció del marxisme i en relació a molts dels temes tractats aquí sobre els miratges que s’aboquen al materialisme històric, es pot veure la magnífica obra de: Galceran, M., *La invenció del marxisme*, Madrid, Iepala Editorial, 1997.

⁴⁴ Stonor Saunders, F., *La CIA y la guerra fría cultural*, Madrid, Editorial Debate, 2001, p. 92.

menystenint de passada una tradició liberal de crítica sistemàtica de l'historicisme.” És a dir amb el fracàs de les presumpcions sobre el sentit de la història i el futur que ens esperava per part del marxisme, entès aquí com historicista, el neoliberalisme, des de la seva fi de la història, hauria invertit la tesi marxista mantenint intacte l'esquema historicista, deixant de banda la possibilitat que des del liberalisme es construís una història i una interpretació del present i el futur (en la línia de Popper) fora d'aquests esquemes. Aquí la confusió entre marxisme i hegelianisme, que és el que realment fonamenta les tesis de la fi de la història, parteix d'una lectura poc atenta per part de Palau del pensament marxista i del que diu Fontana sobre aquest. Però deixant de banda aquest tema, es pot afirmar que Popper, que conjuntament amb von Hayek constituï en els gurus de Margaret Thatcher⁴⁵ quan aquesta encapçalà la revolució conservadora amb Ronald Reagan, ha estat despreciat pel neoliberalisme? Quan, de fet, després de la caiguda de les tesis de la fi de la història i el fracàs operatiu del xoc de civilitzacions de Huntington per vestir la política internacional, en el nou panorama mundial retorna el rearmament ideològic a partir del concepte de societat oberta articulat per Popper. Segurament, per entendre aquest, segons Palau, “oblit” inicial, hauríem de comprendre que el pensament de Popper, estructurat i potenciat en el món de la postguerra mundial, representa aquella part més reaccionària del liberalisme en una fase defensiva i el neoliberalisme, en canvi, es correspon a una fase ofensiva. La qual cosa en remet no a la idea de menyspreu d'una part de la tradició liberal, sinó d'adaptació a les circumstàncies. El pensament popperian fou elaborat en un ambient inicialment hostil, no només per la força de les idees comunistes després de la Segona Guerra Mundial, sinó pel consens àmpliament compartit en aquells moments de que l'única via de supervivència del capitalisme llavors residia en la seva capacitat d'establir mesures que evitessin la revolució. Així quan Popper defensava, seguint a Palau, “*que és necessari <<construir institucions socials, reforçades en el poder de l'estat, per a la protecció dels econòmicament dèbils dels econòmicament forts>>*”, no estava esdevenint un filòsof socialdemòcrata. Era una afirmació producte d'un liberalisme a la defensiva, no contradictòria amb el recolzament als governs de M. Thatcher quan les tornes canviaven de joc. De la mateixa manera, s'entén que quan la ideologia liberal reaccionària es trobava clarament a la defensiva articulés un pensament contrari a tota possibilitat de que la història assenyalés en un sentit determinat, ja que en aquells moments aquest

⁴⁵ Edmonds, D.J i Eidinow, J.A., *El atizador de Wittgenstein*, Barcelona, Ediciones Península, 2001, p. 223.

sentit semblava anar absolutament en contra dels seus interessos, i que en un període posterior, en el qual el sentit de la història semblava donar-li raó, esdevingués una ideologia historicista. Són dos moments de la mateixa ideologia, no la superació o menyspreu d'una per l'altra com sembla interpretar Palau. Popper no podrà ser mai, malgrat tots els intents patètics que es puguin fer en aquest sentit, el fonament per una interpretació liberal oposada al neoliberalisme. Hi ha altres autors en aquest sentit que sí que es poden reivindicar per tal operació, però entre aquests difícilment podrem contar amb el Popper que justifica l'imperialisme i el colonialisme, que creu que la naturalesa humana és invariable, que és incapaç de no veure cap tradició que no sigui la seva com un inevitable enemic a combatre o que, al cap i a la fi, esdevé l'últim baluard ideològic de la defensa del capitalisme en els seus moments de perill. No és un autor liberal que de la seva ideologia derivi una defensa d'un tipus de capitalisme, és un apologeta del capitalisme des del qual deriva i defineix el seu liberalisme.

Però els problemes de Palau no són de caracterització, sinó de què reclama, quan reivindica a Popper. Pel que s'entreveu en el text la possibilitat de construir una història crítica –car Popper era crític amb la realitat social– fora dels finalismes i de les feixugues carregues ètiques de l'historicisme. Palau, amb el filòsof preferit de la dama de ferro, considerà l'historicisme com aquella variant del pensament occidental que ha pretès que la ciència històrica ha de permetre descobrir les lleis del desenvolupament social i llegir en elles un futur predeterminat per la humanitat. No ens estendrem en la crítica de Popper a la seva construcció de l'historicisme⁴⁶ –construcció totalment ideològica per altra banda, ja que en cap moment fonamenta el que diu que diuen els autors que crítica; autors a més que pateixen de la barroeria intel·lectual de Popper, només a ell se li podia acudir barrejar la sociologia del coneixement de Mannheim, l'utilitarisme de Mill i el pensament de Marx–, ja que compartim (com Marx i com Fontana) que no es possible fundar des de la història una metateoria de les societats humanes. Tanmateix, sí que seguirem alguns dels pensaments de Popper, que Palau cita com a referents, per aproximar-nos una mica més a la concepció de la història que defensa en el fons l'article.

Quan Popper ens assenyala les misèries del seu historicisme –seu, ja que de ben segur no dels altres– ens afirma que a més aquest incorre en una contradicció fonamental:

malgrat l'historicisme afirma que el futur està predeterminat, i per tant tan sols es pot actuar en funció d'aquest futur, ha estat la base de les enginyeries socials utòpiques, contradictòries amb els mateixos postulats teòrics en què s'inspiren al voler transformar una realitat predeterminada d'entrada⁴⁷. Al assenyalar aquesta contradicció fonamental entre historicisme i activisme revolucionari, entre materialisme i idealisme filosòfic, Popper fonamenta la seva pròpia concepció de les ciències socials. Aquestes han de servir no a la enginyeria utòpica o holística, com la descriu ell mateix, sinó a una enginyeria social fragmentària. Aquesta enginyeria social fragmentària parteix de tres principis, nosaltres en diríem dogmes tanmateix. A) *“El punto de vista característico del ingeniero fragmentario es éste. Aunque quizá abrigue algún ideal concerniente a la sociedad <<como un todo>> –su bienestar general quizá–, no cree en el método de rehacerla totalmente.”*⁴⁸. B) Aquest axioma és fonamenta en el següent principi: qualsevol intent de canviar globalment la societat ha d'implicar una transformació de la naturalesa humana i *“los supuestos cambios en la naturaleza humana es dudosa y muy difícil de evaluar”*⁴⁹. C) El tercer principi, fora dels problemes imposats per l'existència d'una naturalesa humana immutable, és de caire científic: una enginyera holística, necessita d'una ciència holística i la ciència no pot ser holística⁵⁰. No discutirem aquí els arguments fonamentals de Popper –que la naturalesa humana és immutable i correspon a un tipus de societat i a un tipus de transformació social i que la ciència no pot ser holística– ja que el que ens interessa aquí no són els seus desenvolupaments concrets, sinó les conseqüències que tenen per la ciència històrica.

La ciència social fragmentària que propugna Popper ha de servir per establir prediccions socials en àmbits restringits, per tal de fonamentar l'enginyeria social fragmentària (tipus la que els Chicago boys de Friedman, seguidors de Popper i Hayek, aplicaren a Xilè durant els anys setanta). El seu mètode es basaria en construir models de relacions humanes en àmbits restringits, amb base a la suposició de la completa racionalitat dels agents, establint la desviació tipus d'aquests models en relació a la realitat social⁵¹. Aquests models, encara que ell no ho expliqui per tal de ressaltar la seva originalitat, es basen en la teoria de jocs començada a aplicar a les ciències socials per Braithwaite a

⁴⁶ Popper, K., *La miseria del historicismo*, Madrid, Alianza, 1973.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 56 – 59.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 80.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 116.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 97 – 106.

Cambridge⁵², i que durant els anys en què Popper escrivia ja havien fet fortuna en una economia que contemplava la completa racionalitat dels agents com una racionalitat econòmica capitalista, la qual sigui dit de passada constituïria de fet aquesta naturalesa humana immutable des de la què s'han construït tantes teories econòmiques que no resisteixen la més mínima prova històrica. Però no ens desviem del tema encara que la temptació pugui ser gran. Per Popper l'aplicació d'aquesta metodologia es basaria en les ciències socials experimentals: la sociologia, l'economia, la politologia, però no la història que no pot ser experimental. I aquí la requisitòria de Popper contra l'historicisme, es converteix en un atac directe a la possibilitat de la història com a ciència.

En efecte, malgrat l'historicisme sigui una *“reacción contra el ingenuo método de interpretar la historia política meramente como la historia de los grandes tiranos y los grandes generales.”*⁵³, com que la història tan sols es pot ocupar de les coses concretes i no de les lleis del desenvolupament social, impossibles d'aprendre holísticament i tampoc experimentalment per aquesta no-ciència, resulta que *“Si consideramos las ciencias históricas a la luz de la comparación que hemos hecho entre ellas y las ciencias teóricas, podremos ver que su falta de interés por las ciencias sociales las pone en una posición difícil.”*⁵⁴. Llavors que fer amb la història segons Popper? *“Hay que buscar otra cosa”*⁵⁵. Sempre tenint en compte que *“El intento de seguir cadenas de causalidad hasta el pasado remoto no sería de las más mínima ayuda, ya que todo efecto concreto con el que pudiésemos empezar tiene un gran número de diferentes causas parciales; es decir, las condiciones iniciales son muy complejas y la mayoría de poco interés para nosotros.”*⁵⁶. Només ens queda *“escribir aquella historia que nos interese”* en una no-ciència on *“estas <<actitudes>> o <<puntos de vista>> históricos no pueden ser experimentados. No pueden ser refutados, y las confirmaciones aparentes no tienen, por tanto, ningún valor, aunque sean tan numerosas como las estrellas en el cielo. Llamaremos a tal punto de vista selectivo o foco de interés, cuando no pueda ser formulado como hipótesis experimentable, una interpretación*

⁵¹ Ibid., p. 156.

⁵² Edmonds, D.J i Eidinow, J.A., *El atizador...*, pp. 75-76.

⁵³ Popper, K, *La miseria...*, p. 164.

⁵⁴ Ibid., p. 165.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

histórica.”⁵⁷. Un bon model d’aquest tipus d’història la podem trobar en el mateix Popper, quan ens explica, en una curiosa interpretació històrica, que l’imperialisme comercial i colonial atenenc (llegir: Britànic) era quelcom positiu pel desenvolupament de la democràcia i les societats obertes, front a l’imperialisme centralista romà (llegir: francès) o l’imperialisme espartà (llegir: Alemanya i Rússia)⁵⁸. És realment una història “*que nos interese*” i quan no interessi sempre es pot dir que es una construcció ideològica.

Al igual que abans, no entrarem a refutar aquí la concepció de ciència que té Popper, basada exclusivament en la idea d’experimentació, o el desconeixement que té de les formes de verificació –o falsació utilitzant la terminologia del que invertí els principis del Cercle de Viena– en la història. El que ens preguntem aquí és com un historiador tan versat en el coneixement de la teoria com Palau, pot defensar com a referent a Popper? Quan cita la *La miseria del historicismo* “*com a representant d’aquesta tradició crítica amb l’historicisme*” ha llegit realment el que ens explica el llibre? Hem de suposar que sí, del contrari entrariem en un terreny realment descualificatiu. Llavors podem suposar que el que fa Palau al parlar-nos de Fontana és precisament escriure aquesta “*historia que nos interese*” de Popper?

Palau podia haver elegit altres autors per fonamentar una història liberal i crítica amb l’historicisme, lluny del camp marxista si aquest li comporta problemes. Probablement en Bloch hagués trobat un referent admirable per construir aquesta tradició. Tanmateix Bloch té com a mínim dos problemes. El primer és que malgrat la seva *Apologia...*⁵⁹ esdevingués una dels millors llegats que tenim per intentar construir una història científica no historicista, ell creia que aquesta història hauria de servir per construir un futur millor des de la consideració de Michelet segons la qual “*creía en el porvenir porque lo forjaba yo mismo*”⁶⁰. Una història, llavors, que no es sostreia del pecat original d’intentar fonamentar una ètica de la col·lectivitat finalista. El segon problema per citar a Bloch es trobaria en el fet que Fontana el reconeix com un dels seus referents, i per tant quedaria inservible per tal operació, més quan afirmar que Josep Fontana es troba còmode en les propostes d’historiadors no marxistes entraria en oberta

⁵⁷ Ibid., p. 166.

⁵⁸ Popper, K., *La sociedad...*, vol. I, pp. 177 – 179.

⁵⁹ Bloch, M., *Apología para la historia o el oficio del historiador*, Mèxic, FCE, 1996.

⁶⁰ Mastrogregori, M., *El manuscrito interrumpido de Marc Bloch*, Mèxic, FCE, 1998, p. 54.

contradicció amb l'acusació de sectarisme i de criticar sempre “*figues del mateix paner*”. Però bé, no caldria recórrer a Bloch, podria haver-se remuntat al Febvre que es va negar a contestar a la requisitòria de Valéry contra la història historicista, senzillament perquè hi estava d'acord⁶¹. En aquest autor Palau hagués trobat el mateix gust per l'eclecticisme metodològic que sembla guiar la seva mirada i un historiador que Fontana no reivindica en cap moment. Però no, Palau es decideix per Popper, per una història sense contrastació possible, per una història sense funció, per una història que serveixi a les societats obertes. Bé aquesta és l'opció de Palau, alguns ens quedarem amb la carta que Vilar dirigia a Fontana quan en els seus inicis com a historiador l'intentava guiar, dient-li una veritat tant senzilla i bella alhora com “*No és una ciència freda el que volem: però és una ciència.*”⁶²

⁶¹ Ibid., p. 16.

⁶² Pierre Vilar, carta a Josep Fontana de 1957, citada per Fontana a l'article *Mestratge i qualitat humana*, *El País*, dijous, 26 d'octubre de 1995.